

ОСМИСЛЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ФАБУЛИ ВЛАСНОЇ ІСТОРІЇ ЯК ПРАКТИКА КОНСТРУЮВАННЯ ДОСВІДУ

Наведено і проаналізовано результати дослідження особливостей осмислення юнаками і дівчатами сюжету соціокультурного дискурсу, який в якості фабули задіяно у конструюванні власної життєвої історії, спрямованої на розвиток особистості. Методологія проведеного дослідження ґрунтується на положенні, що одним із провідних механізмів конструювання досвіду особистості, що розвивається, є інтерпретація. Інтерпретація тлумачиться у розумінні Н. В. Чепелевої як осмислення тексту, яке призводить до вбачання в повідомленні деякого смислу, відсутнього в самому тексті.

Ключові слова: дискурсивне конструювання досвіду, інтерпретація, осмислення, соціокультурний дискурс, фабула, сюжет, розвиток особистості, юнацький вік.

In the article provided and analyzed the results of the research about features of reflection on socio-cultural discourse that as a story line used in design of personal life story to personality development. The methodology of the research based on the position that the main design mechanisms of personality development is interpretation. According to N. V. Chepelieva interpretation is understanding as text reflection on which leads to seeing some meaning in the message that did not appear in the text itself.

Keywords: discourse design development, interpretation, reflection on, socio-cultural discourse, story line, plot, personality development, adolescence.

Вирішення проблем з конструювання досвіду особистістю не нове завдання для психологічної науки і практики, хоча в межах багатьох психологічних шкіл така дефініція не вживається. У контексті психолого-герменевтичного підходу Н. Чепелева розглядає конструювання досвіду «як приведення соціокультурної та особистісної інформації в систему, організацію такої інформації у зв'язні структури, що допомагають осягнути її смисл» [3, 6]. Вчена вказує, що в процесі конструювання досвіду відбувається його трансформація із особистого в особистісний, який на відміну від попереднього є освоєним, проінтерпретованим тощо, тобто вибудований самою особистістю.

Н. Чепелева вважає, що єдиним продуктивним шляхом реагування на обставини, що змінились, є включення інтерпретаційних процесів [3]. З цим твердженням неможливо не погодитися, адже аналіз існуючих на сьогодні психологічних практик щодо корективних та терапевтичних впливів на особистість доводить правомірність цього положення.

Супровід конструктивних змін особистості, який здійснюється у межах різних психологічних шкіл, ґрунтується на активізації інтерпретаційних процесів особистості та усвідомленню нею неконструктивних шляхів розвитку. Конструктивні зміни особистості безпосередньо забезпечуються процесом конструювання людиною власного досвіду. З іншого боку, конструювання досвіду відбивається на побудові життєвого шляху та розвитку особистості.

Сучасна психологія пропонує достатню кількість розумінь цього процесу, які, на перший погляд, здаються протилежними чи різноспрямованими стосовно його детермінованості. Одні психологічні школи рушійну силу розвитку особистості та конструювання нею досвіду вбачають у біологічних чинниках та соціокультурних умовах, інші – в активності самої особистості.

Одним з яскравих прикладів є відомий не лише серед психологів-спеціалістів, а й серед широкого загалу – транзактний аналіз, розроблений Е. Берном. Приналежність транзактного аналізу до психоаналітичних теорій, зумовлює зміщення розуміння побудови людиною власної долі до полюсу детермінованості, тобто з незначним впливом активності особистості. Ключовим поняттям у транзактному аналізі Берна є «сценарій життя». За теорією сценарій власного життя «пишеться» особистістю без усвідомлення цього процесу, адже, основний сюжет складається в дитинстві, ще до закінчення формування мовлення. Кожному сценарію характерна «фінальна сцена», до її наближує реалізація людиною власного сценарію. Проте, транзактний аналіз не заперечує роль активності особистості, виходячи із того, що кожна людина має власну цінність з вихідною позицією «Я-о'кей». Отже, кожна особистість несе відповідальність за здійснені нею рішення: якою вона хоче бути та яким буде своє життя.

Думка про те, що основи побудови картини світу міцно закладаються у дитячому віці, є у багатьох психологічних теоріях. Втім, транзактна теорія вирізняється саме тим, що дитина не лише формує власні основні погляди, а складає певний план свого життя та особистого розвитку. Тому, ця теорія є яскравою ілюстрацією психологічного погляду, що тяготіє до полюсу соціокультурної детермінованості конструювання досвіду.

На даний час транзактний аналіз є практикою, що інтенсивно розвивається та асимілюється у зарубіжних і вітчизняній психотерапії й консультуванні. Застосування цієї практики сприяє успішному зниженню ролі непродуктивних сценаріїв у житті людини. Втім, вона повноцінно не сприяє у спрямуванні конструювання власного досвіду як його збагачення та розширення за рахунок власних смислів та самодетермінації особистості, а схиляє її до вибору іншого комфортнішого сюжету та «реалізації» його своєму житті.

Прикладом інших психологічних практик, що тяготіють у конструюванні досвіду до полюсу активності особистості, є персоналістичні напрями. Яскравою ілюстрацією можна вважати клієнт-центровану терапію К.-Р. Роджерса. Основний акцент у цій практиці ставиться на особистий потенціал, що містить вроджену мудрість, і є рушійним у конструюванні людиною

власного досвіду. Механізмом зміни клієнта за К. Роджерсом є самоактуалізуюча тенденція. Такі зміни у досвіді людини можуть забезпечуватися когнітивним переструктуруванням, дисоціацією емоцій від когнітивної сфери, розширенням свідомості тощо. Завдання терапевта полягає у створенні умов для актуалізації внутрішнього потенціалу особистості, розгортання якого блокується певними соціальними перепонами. Основна мета терапії полягає у досягненні клієнтом стану конгруентності між внутрішніми аспектами Я і наявною Я-концепцією. Конструктивні зміни особистості клієнта на позиціях такого підходу забезпечуються актуалізацією природної мотивації до змін, тому процес цих змін має спонтанний характер.

У цілому, можна охарактеризувати психологічні практики, які виходять з різних полюсів зумовленості розвитку людини, що й спричиняє різні підходи до запуску процесу інтерпретації: від керування його терапевтом до створення умов для «запуску» процесу інтерпретації самим клієнтом. У будь-якому разі це є процесом трансформації особистого досвіду в особистісний.

На даний час жодна із психологічних теорій та практик не відхиляє впливу на розвиток особистості ні біологічних, ні соціокультурних, ні власне особистісних чинників. У цілому їх можна охарактеризувати як практики конструювання досвіду із включенням інтерпретативних процесів клієнта. Втім, фокус інтерпретації та механізми її запуску різняться. У межах кожної теорії-практики передбачається певна «ідеалізована особистість», досягнення якої відбувається за допомогою визначених механізмів.

З такого погляду, свобода волі особистості ігнорується навіть у теоріях персоніфікованого напряму. Індивідуальність особистості виявляється в особливостях конструювання нею власного досвіду, у побудові проекту свого життя з різноплановою орієнтованістю. Тому, визначення інтерпретації як одного із провідних механізмів конструювання досвіду у контексті розвитку особистості відкриває нові горизонти для розширення психологічних практик конструювання досвіду. Процес інтерпретації, будучи переважно когнітивним процесом, не замикає психологічну практику на «ідеалізованій особистості» з погляду її методологічних основ.

У цій роботі сконцентруємо увагу на особливостях розуміння та інтерпретації власних сюжетів життя особами юнацького віку стосовно їхньої відповідності соціокультурній фабулі, яка як лінійний хронологічний фрейм є базисом структурування їхнього життєвого досвіду.

В основу сюжету власного життя закладаються соціокультурні проекти, котрі містяться у текстах культури. Саме культурні дискурси надихають особистість на конструювання власного досвіду та містять шляхи і схеми саморозуміння, самоінтерпретації та самоконструювання. Таких текстів безліч, але вони підлягають систематизації. Наприклад, Н. Чепелева виділяє наступні соціокультурні особистісні проекти, які пропонуються культурою і відображені в її текстах: *Ното faber* (людина, що працює); *Ното ludens* (людина, що грає); Людина, що творить; Людина, що розвивається; Людина, що розмірковує (рефлексивна); Людина, що споживає [2].

Завдячую роботам літературознавців, на сьогодні не викликає сумніву те, що кількість сюжетів, які зустрічаються у літературі, драматургії, кінематографії тощо не безкінечна. Історії літературних творів обмежуються незначною кількістю узагальнених провідних сюжетів. Наприклад, Х. Борхес заявив про існування лише чотирьох основних сюжетів, які оповідають про чотирьох головних героїв. Х. Букер виділив сім базових сюжетів, на яких, на його думку, ґрунтується вся художня література. Більш розширено розписав сюжети драматург Ж. Польті, вирізнивши тридцять шість сюжетів драматургії і трагедії, які передбачають наявність відповідних героїв, психологічний портрет яких, за твердженням автора, подібний у різних літературних творах зі схожим сюжетом.

Ці та інші класифікації літературних сюжетів зазнали значної критики. Та критика стосується в основному критеріїв виділення й класифікації названих сюжетів. Щодо їх наявності чи обмеженої кількості, сумнівів не виникає.

Будь-яка особистість, конструюючи свій життєвий досвід, в основу побудови власного життєвого шляху закладає якийсь, часто не один, сюжет соціокультурного дискурсу. Тому, *метою* емпіричного дослідження є з'ясування особливостей осмислення юнаками та дівчатами соціокультурного сюжету, який в якості фабули задіяно ними у конструюванні власної життєвої історії, спрямованої на розвиток особистості.

Організація емпіричного дослідження. Вслід за Н.Чепелевою ми виходимо з положення, що інтерпретація є одним із провідних механізмів конструювання досвіду особистості, що розвивається. Інтерпретацію вчена тлумачить як осмислення тексту, яке призводить до вбачання в повідомленні деякого смислу, відсутнього в самому тексті [3].

Наведене дослідження сконцентровано на визначенні особливостей осмислення особами юнацького віку соціокультурної фабули власного сюжету розвитку. У цьому випадку ми розуміємо сюжет як спосіб розгортання фабули. Розуміння співвіднесення фабули і сюжету в науковій літературі не однозначне. Щоб більш чітко розвести в описі змінні, які досліджувалися, ми скористаємося цим поняттям у розумінні У.Еко. Філософ та літературний критик У.Еко визначає фабулу і сюжет не виключно мовними функціями, а структурами, які майже завжди піддаються перекладу на інші семантичні системи. Фабула зберігає сюжетну організацію, але не порушує хронологічну логіку ретроспекції [4, 65]. Літературний текст, на думку У.Еко, може не мати сюжету, але в ньому обов'язково повинні бути фабула і наративна структура.

Отже, виходячи з такого розуміння, фабула – це хронологічна послідовність подій. Фабула соціокультурного тексту, на якому будується сюжет особистості, що розвивається, відображає лінійну послідовність причинно-наслідкових подій у номінативному їх вигляді. Фабула може бути основою для різнотипових сюжетів, у яких, на відміну від фабули, причини і наслідки не подаються у хронологічній послідовності, а у послідовності, яка відображає смислову систему автора в їх перебігу.

Тому, осмислення соціокультурної фабули сюжету власного розвитку будемо тлумачити як означення причин і наслідків подій власного життя з відтворенням їх аналогів у культурних дискурсах.

У проведеному дослідженні застосовано авторську методику провокованого нарративу, за інструкцією до якої потрібно, зокрема, виділити та коротко описати етапи становлення власної особистості, включаючи сьогодення і майбутнє, яке передбачається. Короткий опис етапу повинен включати способи набуття досвіду, характеристики цього досвіду та чинники, що сприяли чи були на заваді його здобуття. Опис може завершуватися знаходженням відповідності кожного етапу власної історії з історією якось персонажу із відомого художнього літературного твору чи іншого соціокультурного дискурсу.

Обробка результатів виконання знаходження відповідності власної історії до історії соціокультурного дискурсу включала виділення наступних одиниць аналізу, які кодувались наступним чином: «осмислення», «готовність до осмислення», «відчуття наявності», «заперечення наявності фабули», «відсутнє виконання».

«Осмислення» ідентифікувалось за наявності виділення дискретних одиниць власного сюжету та вказувались причинно-наслідкові їх зв'язки, тобто фактично усвідомлення соціокультурної фабули етапу власного розвитку. «Готовність до осмислення» ідентифікувалась при наведенні відповідного твору, але без вичленення дискретних його одиниць, або при наявності пропусків виконання цього завдання до деяких виділених етапів розвитку особистості. Код «відчуття наявності соціокультурної фабули» ставився у випадку наведення одного чи декількох узагальнюючих соціокультурних фабул до різних етапів становлення власної особистості. «Заперечення наявності фабули» фіксувалось при обґрунтуванні відмови від пошуку аналогічних сюжетів у літературі.

У дослідженні на добровільних засадах взяло участь 61 студентів другого та третього років очного навчання освітнього ступеню бакалавр. Відсутнє виконання цього завдання констатувалось у 20 (32,8%), «заперечення наявності» – 1 (1,6%), «відчуття наявності» – 11 (18,0%), «готовність до осмислення» – 12 (19,7%), «осмислення» – 17 (27,9%) досліджуваних.

За результатами виконання студентами означеної методики провокованого нарративу також було виділено ще дві змінні: «Подієвість», «Кількість етапів».

Щодо останньої змінної, то її складає кількісне вираження виділених самими досліджуваними етапів становлення власного досвіду на шляху розвитку особистості. Визначення змінної «Подієвість» потребує пояснення.

При визначенні змінної «Подієвість» ми скористались розумінням Ю. Лотмана семантичного поля та сюжету, який, на його думку, представляє собою потужний засіб осмислення життя, а також події як одиниці сюжетостворення.

Подія або сюжет за Ю. Лотманом є парафразою дії в оповіді. Сюжет органічно пов'язаний з картиною світу розповідача, тобто не є чимось незалежним, взятим із побуту чи пасивно отриманим із традицій. Саме сюжет проливає світло на те, що є подією для оповідача, а що тим, що не повідомляє ніякої значимої інформації. Подію Ю. Лотман визначає як подолання героєм оповіді межі між двома комплементарними множинами семантичного поля. Семантичне ж поле, в свою чергу, це «світ про який оповідається». Отже, щоб визначити що є подією, а що ні, необхідно вирішити питання вторинного структурного семантичного поля, яке визначається типом культури. Окрім того, літературознавець та культуролог зазначає, що у межах однієї і тієї ж культури один і той же епізод може бути поміщений на різні структурні рівні, що й визначає його як подію чи лише епізод [1]. Тому, визначення події можливо лише з погляду оповідача, що ґрунтується на його власній картині світу і сприйнятті епізодів власного життя як суттєвими чи незначними у формуванні його досвіду.

Отже, виділення змінної «Подієвість» ґрунтується на розумінні події Ю. Лотманом як одиниці сюжету. У цій змінній виділено наступні рангові градації: «безсюжетний текст»; «номінація події, епізод»; «подія»; «сюжет».

Градація «сюжет» фіксувалась при наявності ряду, ланцюгу подій чи ієрархії часткових подій. Фіксація градації «подія» відбувалась за умови опису оповідачем лише однієї події, а саме власного «переміщення» через межу семантичного поля, тобто при наявності опису появи нових смислів у власному розвитку. «Номінація події» – означення оповідачем певного епізоду, але без наведення опису особистісних змін, без порушення меж звичних норм. «Безсюжетний текст» – текст, який не повідомляє нічого нового, має класифікаційний характер, стверджує певний порядок внутрішньої організації.

Варто ще зауважити, що у такому розумінні безсюжетна структура тексту є первинною до сюжетної і може бути самостійним завершеним текстом. Сюжетна структура накладається на безсюжетну, є «революційною» стосовно картини світу, містить певні особисті смисли оповідача та не завжди є завершеним текстом.

Окрім виділених трьох змінних за методикою провокованого нарративу («Осмилення соціокультурної фабули», «Подієвість», «Кількість етапів») у дослідженні застосовано ще три психодіагностичні методики: 16-ти факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла, форма А (шкала В – «інтелект»); Диференційний тест рефлексивності (ДТР) Д. Леонтєва, Є. Осіна, 2014; Опитувальник часової перспективи Ф. Зимбардо, 1997.

Результати і обговорення. Оскільки не встановлювалися мотиви та причини відсутності виконання завдання методики провокованого нарративу, у якому потрібно було визначити подібність етапу власної історії до певних соціокультурних дискурсів (це завдання не виконали 20 студентів), то у подальшому аналізі результати цих респондентів не використовувались. Окрім того, лише від одного респондента отримана відповідь, яку класифіковано як заперечення наявності соціокультурної фабули власного сюжету. Одне

спостереження в градації унеможливило статистичний аналіз. Тому, до подальшого аналізу включено результати опитування 40 студентів.

З метою встановлення відмінностей у осмисленні соціокультурної фабули сюжету власного розвитку застосовано дисперсійний аналіз, який здійснено за методом Фішера. Залежними змінними обрано результати, отримані за шкалою «В» опитувальника Кеттелла, шкалами методик ДТР та опитувальника часової перспективи, а також оцінки «Подієвості» та «Кількість етапів» за методикою провокованого нарративу.

Факторною змінною виступили визначені рівні осмислення соціокультурної фабули сюжетів власного життя, які в аналізі представлені трьома градаціями: «відчуття наявності»; «готовність до осмислення»; «усвідомлення».

Застосування дисперсійного аналізу показало значимі результати лише для трьох змінних: «Подієвість» ($F = 12,960$, при $p \leq 0,001$), «Кеттелл_фактор В» ($F = 5,524$, при $p \leq 0,01$) та «Зімбардо_майбутнє» ($F = 3,296$, при $p \leq 0,05$). Тест Левена на гомогенність дисперсії ($p > 0,05$) вказує на коректність застосування дисперсійного аналізу щодо визначених трьох залежних змінних.

Зазначимо, що відмінності не встановлено за жодною із шкал диференційного тесту рефлексивності. З цього можна припустити, що особливості рефлексивних процесів особистості не впливають на усвідомлення соціокультурної фабули сюжету власного розвитку. Втім, це не заперечує необхідності рефлексії як метакогнітивного процесу в осмисленні «фабульності» власної історії.

Для визначення характеру відмінностей між групами студентів, які виразили «відчуття наявності», «готовність до осмислення», та «усвідомлення» соціокультурної фабули історії особистого становлення та конструювання досвіду застосовано апостеріорний тест Тьюкі зі стандартним значенням $p = 0,05$ для трьох залежних змінних, котрі мають значимий результат дисперсійного аналізу.

Отримані результати графічно представлено на рисунках 1-3.

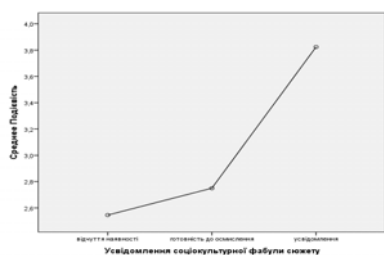

Рис.1. Графік середніх за змінною «Подієвість»

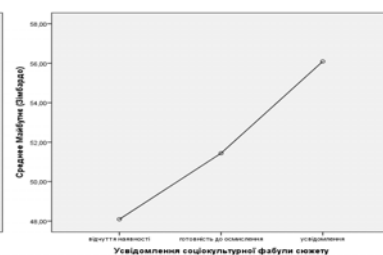

Рис.2. Графік середніх за змінною «Майбутнє»

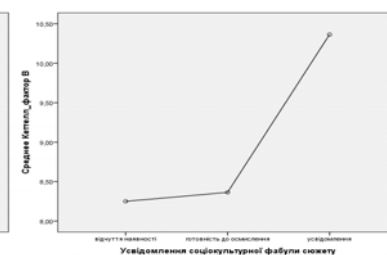

Рис.3. Графік середніх за змінною «Інтелект»

Наведені три графіки ілюструють зростання середніх значень залежних змінних від факторної змінної, що вказує на рівні осмислення соціокультурної фабули історії становлення особистості юнацького віку. А саме: осмислення визначається насиченням власної історії подієвістю (у розумінні Ю. Лотмана як

«переходу» через смислову межу, тобто процесом смислотворенням у конструюванні власного досвіду), наявністю більш високого рівня інтелекту та орієнтацією на майбутнє, що виражається у наявності цілей і планів на майбутнє.

У цілому проведене дослідження підтверджує роль інтерпретації як осмислення тексту в якості одного із провідних механізмів конструювання досвіду особистістю, що розвивається.

Висновки. Існуючі на сьогодні практики психологічної допомоги спрямовують свої зусилля щодо конструювання досвіду особистістю на наближення її до «ідеалізованого образу», передбаченого в їхніх методологічних засадах. Розуміння інтерпретації як провідного механізму дискурсивного конструювання досвіду (Н. В. Чепелева, 2020) відкриває нові горизонти психологічних практик, які не обмежують смисловий простір особистості, а навпаки – розширюють його, сприяють синтезу та породженню нею нових особистісних смислів.

Значення дослідження особливостей осмислення соціокультурної фабули власної історії як практики конструювання досвіду зумовлено тезою, що будь-яка особистість, конструюючи свій життєвий досвід, в основу побудови власного життєвого шляху закладає якийсь, часто не один, сюжет соціокультурного дискурсу.

Встановлено, що особи юнацького віку, які здатні до осмислення соціокультурної фабули власної історії, вирізняються умінням насичувати свої наративні оповіді подіями, мають більш високий рівень інтелектуального розвитку та орієнтовані на майбутнє, ставлячи власні цілі і будуючи плани їх втілення.

Дослідження особливостей осмислення юнаками та дівчатами соціокультурного сюжету, який в якості фабули задіяно ними у конструюванні власної життєвої історії, спрямованої на розвиток особистості, показало правомірність використання цієї практики як засобу конструювання власного досвіду.

Список літератури

1. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. *Лотман Ю.М. Об искусстве*. Санкт-Петербург : «Искусство – СПб», 1998. С. 14–285.
2. Чепелева Н. В. Самопроекування особистості в дискурсивному просторі. *Наукові студії із соціальної та політичної психології збірник статей*. 2012. Випуск 31 (34). С. 12–20.
3. Чепелева Н.В. Интерпретация как механизм конструирования опыта личности. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2020. Том. II: Психологічна герменевтика. Випуск 12. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. С. 4–18.
4. Эко У. Шесть прогулок в литературных лесах (Six Walks in the Fictional Woods) : авторский сборник. Издательство: Симпозиум, 2002 г. 288 с.